

SOCIAL AND ECONOMIC HISTORY

Анатолій Бараннік

Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Україна

ВІД ПРОТИСТОЯННЯ ДО СПІВПРАЦІ: ТОРГОВЕЛЬНІ ВІДНОСИНИ МІЖ ЗАПОРІЖЖЯМ І НОВОСЛОБІДСЬКИМ КОЗАЦЬКИМ ПОЛКОМ (1753–1764 рр.)

Anatolii Barannik

National Pedagogical Dragomanov University, Ukraine

FROM CONFRONTATION TO COOPERATION: TRADE BETWEEN ZAPORIZHZHIA AND NOVOSLOBIDSKY COSSACK REGIMENT (1753–1764)

The article analyzes the trade relations between Zaporizhzhia in New Sich period and Novoslobidsky Cossack regiment, discloses the volume, structure and quality characteristics of trade relations and the impact of regional conflicts on economic relations between these Ukrainian regions in 1750–1764.

During the study the specificity of traditional historiographical view on relationships between Zaporizhzhia and Novoslobidsky regiment was analyzed with the help of the sources and scientific literature, historical, historical-comparative, chronological and statistical methods of analysis that allowed: reasonably deny the dominant in New Sich's historiography view of relations between Zaporizhzhia and Novoslobidsky Cossack regiment as hostile and devoid of any (including economic) cooperation; to highlight the main features of trade relations between the regions, including social status of merchants, the main means of transport, the use of hired labor in trade, main intermediary trade of Zaporizhzhia goods carried by Novoslobidsky merchants; calculate the quantitative characteristics of trade in basic commodities – salt and fish; characterize crucial role of small and medium merchants in the development of local Ukrainian market of mid XVIII century.

Key words: New Sich, Zaporizhzhia, Novoslobidsky Cossack regiment, Zadniprovie, trade, economic relations, border, Getmanschyna, Russian Empire, Rzeczpospolita, Nova Serbia, merchants.

Постановка проблеми. У ранньомодерний період розвитку європейських суспільств однією з визначальних рис відносин між сусідніми країнами була торгівля. Вона стала справжнім локомотивом розвитку господарства та впровадження інновацій у виробничу і культурну сферу. Ця особливість була характерна й для Східної Європи, де цей вид економічних відносин дозволяв тривале більш-менш мирне співіснування двох великих ідеологічно-антагоністичних християнського і мусульманського світів. І водночас локальних, але не менш ворожих соціумів у середині цих двох потуг. Яскравим прикладом останнього є торговельні відносини між здавалося геть непримиренними запорожцями і поселеними на відібраних у січовиків землях – мешканцями Новослобідського козацького полку.

З огляду на критичну важливість Нової Січі в українському локальному ринку середини XVIII ст. вважаємо за потрібне проаналізувати торговельні відносини запорожців з їх північно-західним сусідом – Новослобідським козацьким полком.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно в дослідженнях, присвячених Запоріжжю XVIII ст., у його відносинах з Новослобідським козацьким полком головна і, по суті,

єдина увага акцентується на перманентному конфлікті між Кошем і Канцелярією полку. Так, у дійсності весь історіографічний доробок стосується переважно земельного конфлікту, пов'язаного з відведенням російською владою 1751–1753 рр. Запорозьких угідь Задніпров'я* під Новосербію та утворений з відселених з останньої вихідців з Лівобережжя – Новослобідський козацький полк (утворений на північно-західній частині Бугогардівської паланки Війська Запорозького Низового)¹. А. Скальковський², Д. Яворницький³, В. Голобуцький⁴, К. Гальський⁵, В. Мільчев⁶, О. Мірущенко⁷ та інші дослідники у своїх працях розкривали саме цю тему відносин між цими територіям, майже не звертаючи увагу на інші важливі економічні аспекти відносин, зокрема й на торгівлю. Чи не єдиним прикладом спроби розкриття питання торговельних зв'язків між Військом Запорозьким і Новослобідським козацьким полком є стаття дослідника С. Дідика «Взаємини Новослобідського козацького полку із запорозьким козацтвом (1753–1764 роки)»⁸ та відповідний параграф у його ж дисертаційному дослідженні «Новослобідський козацький полк (1753–1764 рр.)»⁹. У них автор, розкриваючи широку палітру відносин між обома козацькими формаціям, у загальних рисах розкриває й торгівлю.

Мета. У нашому дослідженні ми, спираючись на історіографічний доробок дослідників українських земель Подніпров'я середини XVIII, а також на документи «архіву фортеці Святої Єлисавети» та «Архіву Коша Нової Запорізької Січі», спробуємо розкрити особливості торговельних відносин між Запоріжжям періоду Нової Січі й Новослобідським козацьким полком у 1753–1764-х рр., зокрема – здійснимо спробу об'єднати якісно-кількісні характеристики товарообігу.

Виклад основного матеріалу. Новослобідський козацький полк, створений наказом Сенату 1753 р.¹⁰, був для того часу унікальним за своєю суттю, як справедливо зауважує дослідник С. Дідик: «являв собою специфічну форму бюрократичного втручання, оригінальну тим, що уряд [російський. – А. Б.] намагався поєднати потенціал традиційного українського козацтва з прямим державним втручанням»¹¹. Цим новотвором, імперський уряд започаткує тривалу традицію штучного створення повністю підконтрольних собі козацьких військово-територіальних формацій. Новослобідський козацький полк був створений на землях Задніпрянщини, які запорожці вважали своїми. Проте, як довів ще в 20-х рр. минулого століття історик С. Шамрай, ці права запорожців на Задніпрянщину були досить сумнівними, оскільки купівельні кріпості козаків і посполитих «легалізують» належність цих земель до Миргородського і Прилуцького полків Гетьманщини ще з кінця XVII ст.¹². Іншим питанням було самовільне розширення Новослобідського козацького полку за рахунок вже власне запорозьких земель, спричинене прагненням мешканців полку розширити власні земельні володіння. При цьому, новослобідська старшина зручно користувалася слабкою заселеністю суміжних земель Бугогардівської паланки, через що Кошу складно було відстояти їх за собою. Ось тут і почалися справжні проблеми у відносинах між сусідами. Так, запорожці для протидії таким діям вдавалися до низки легальних і нелегальних заходів – надсилали

* Мається на увазі історична область на північному Правобережжі Вольностей Війська Запорозького.

¹ Полное собрание законов Российской империи. (1830). (Т. XV. 1758 - 26 июня 1762). Санкт-Петербург, 877-880.

² Скальковський, А. (1994). *Історія Нової Січі, або останнього Коша Запорозького*. Дніпропетровськ: «Січ», 678.

³ Яворницький, Д. (1990). *Історія запорізьких козаків*. (Т.3.). Київ: «Наукова думка», 557.

⁴ Голобуцький, В. (2004). *Запорізька січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.)*. Дніпропетровськ: «Січ», 421.

⁵ Гальський, Є. (2005). *Торгівля і митна справа Запорозької Січі (друга половина XVI – 70-ті рр. XVIII ст.)*. Київ: «Рада Профспілки працівників мит. органів України», 256.

⁶ *Історія українського козацтва* (2006). (Т.1.). Київ: «Києво-Могилянська академія», 607.

⁷ Мірущенко, О. (2015). *Економічний розвиток Запорозьких Вольностей періоду Нової Січі*. Київ, 216.

⁸ Дідик, С. (2009). Взаємини запорізького і новослобідського козацтва (1753–1764 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, вип. XXVI*. Запоріжжя: «Просвіта», 213–219.

⁹ Дідик, С. (2009). *Новослобідський Козацький полк (1753–1764 рр.)*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 20.

¹⁰ *Історія українського козацтва* (2006). (Т.1.). Київ: «Києво-Могилянська академія», 607.

¹¹ Дідик, С. (2009). *Новослобідський Козацький полк (1753–1764 рр.)*: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України». Запоріжжя, 2.

¹² Шамрай, С. (1929). *До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Кривішчина і Лизаветчина)*. *Записи історично-філологічного відділу ВУАН*. (Кн. XXIV.). Київ, 223.

депутації до Петербургу, протестували перед гетьманом К. Розумовським та навіть пробували силою зігнати зайд. Офіційний уряд, зі зрозумілих причин зазвичай був на стороні власного полку, тому не дивно, що офіційне оформлення тільки кордону тривало 11 років (1775-1766)¹. Та все ж з огляду на спільну культурну й етнічну однорідність, цей конфлікт не досяг такого рівня протистояння, як між запорожцями і балканськими колоністами Нової Сербії. Тим не менш, навіть за таких обставин торговельні відносини Запоріжжя з Новослобідським козацьким полком (1753–1764 рр.) були інтенсивними і жвавими.

Одними з найголовніших труднощів у дослідженні цього питання виявилась майже повна відсутність відповідних документів у «архіві Коша Нової Запорозької Січі» (ЦДІА м. Київ, Ф. 229), більшість документів якого ілюстрували лише незатухаючий земельний конфлікт і спричинені ним взаємні образи між запорожцями та жителями Новослобідського козацького полку. Так, про відносини між Запорожжям і Новослобідським козацьким полком є відомості у ЦДІА м. Київ (Ф. 229, опис 1, спр. № 27, 33, 34, 49, 63, 83, 102 та 103) – усі про земельні суперечки. До того ж, запорожці вкрай неохоче збирали статистичну інформацію про економічний розвиток власних територій, вони не вели журналів реєстрації товарообігу, а майже всі документи, що розкривають господарський розвиток, були, по суті, описами форс-маржорних ситуацій (грабежів, вбивства, здирництва тощо). Тому розкрити питання торгівлі між недружніми сусідами є можливим, використовуючи переважно сторонні ресурси, зокрема – матеріали відносно добре збереженого архіву Фортеці святої Єлизавети (Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського, фонд №9), колишнього адміністративного центру Новослобідського козацького полку. У вказаному фонді нами були віднайдені та опрацьовані прохання («покорные доношения») про видачу «пашпортів» на поїздки за межі полку, зокрема і до Запоріжжя. Цінністю цих документів, є наявність відомостей про місце/місця призначення поїздки, тривалість, кількість супроводжувачів, опис транспорту та (хоч і не завжди) вказівка мету поїздки («купецкий промысел», «купец», «по соль», «по рыбу» тощо), що в загальному дозволяє реконструювати торговельно-економічні зв'язки Новослобідського козацького полку із сусідами, зокрема – Запоріжжям. Недоліком вказаних документів є їхня обмеженість у часі – охоплюють лише липень–жовтень 1762 р. (якщо орієнтуватися за деклараціями термінів поїздок, то липень 1762 р. – кінець 1763 р.)². Проте розмах торговельних операцій і їх інтенсивність дозволяє аргументовано допустити, що подібна ситуація була притаманна й попереднім кільком рокам. Як приклад типового «покорного доношения», наводимо документ, датований 16 вересня 1762 р.: «В полковую слободскую канцелярию покорное доношение. Имею яснижайшее намерение ехать в Запорожскую Сечь натрех попароволових возах з двома работниками Иваном да Олексеем для набратия соли зсроком ноября по =14= число полковой слободской канцелярии представляю и покорно прошу о выдачи мне вобявленное место пашпорта. К сему доношению козак Потап Кимченко авместо его неграмотного по его прошению полковой канцелярии писецъ Иван Гачевський руку приложил»³.

Логіку економічного розвитку земель Подніпров'я та взаємин Запоріжжя з Новослобідським козацьким полком й іншими його сусідами в середині XVIII ст. складно зрозуміти без короткого висвітлення тутешніх подій 1734–1740-х рр. Адже запорожці почали відігравати важливу роль в торговельних відносинах регіону тільки повернувшись під зверхність Російської імперії у 1734 р. Це сталося після 25 р. досить драматичного перебування під протекторатом Кримського Ханнату. В 1734 р. запорожці змушені були швидко інтегруватися в непрості умови життя в Російській імперії. Уряду Запорозької Січі – Кошу довелося в цей період вирішувати такі важливі питання як – земельне (адже запорожці мали вкрай ефемерні юридичні підстави на свої Вольності в 1734 р.), мілітарне – необхідність виконання взятих перед російським урядом вкрай обтяжливих зобов'язань з охорони кордону та участі в Російсько-турецькій війні 1735–1739 рр. та, найголовніше, – економічне. Важливість останнього полягала у фактичній неможливості вижити мілітаризованому суспільству з слабозвинутим, зруйнованим війною та всілякими обмеженнями господарством, яким на 1734 р. було запорозьке козацтво. Оскільки тільки торгівля могла реально допомогти в такій ситуації, Кіш мав відразу ж налагодити інтенсивні зовнішньоекономічні зв'язки з сусідніми країнами, переорієнтовуючись з закритого після 1734 р. османського ринку на ринки Гетьманщини,

¹ Дідик, С. (2009). Взаємини запорізького і новослобідського козацтва (1753–1764 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, вип. XXVI. Запоріжжя: «Просвіта», 215-218.

² Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 40, 37.

³ Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 14.

Слобожанщини, Росії та Речі Посполитої. Тому, після закінчення російсько-турецької війни 1735–1739 рр. на Запоріжжі за сприяння Коша розпочалась справжня господарська революція, яка проявилася в сильному поступальному економічному розвитку цього регіону. Позбавлені легальної можливості здобувати «козацький хліб», більшість запорожців зосередилася на зимівчанстві та промисловстві. Обидві ці форми господарювання були орієнтованими на ринок, тому значно активізується зовнішньоекономічна активність. Саме торгівля дозволяла відносно швидко задовольнити продовольчі і промислові потреби січовиків в обмін на товари традиційних промислів запорожців – коней, рибу та сіль¹. Тому, не дивно, що навіть попри земельний конфлікт між Запорозжцями й Новослобідським козацьким полком, між ними економічно-торговельні зв'язки ніколи не припинялися, для запорожців торгівля просто була питанням виживання.

Одним з дискусійних питань економічного розвитку Нової Січі є проблема обсягів торгівлі. Через вище перелічені особливості джерельної бази та історичні умови Запоріжжя середини XVIII ст. дослідники лише дуже приблизно могли назвати кількісні і вартісні характеристики товарообігу Запоріжжя із сусідніми територіями. У випадку нашого питання «прохання» дають змогу детальніше обрахувати товарообіг принаймні за основними запорозькими товарами – рибою і сіллю. При цьому, якщо риба була власне суто запорозького «виробництва», то сіль була транзитного походження. Її завозили з територій Кримського Ханства та соляних озер Прогноївської паланки на Січ, де перепродували, зокрема й купцям Новослобідського козацького полку. Останні, з цього боку, купували сіль майже тільки на Запоріжжі і не вдавалися до чумацьких експедицій до Криму.

Опрацьовані нами «покорные доношения» охоплюють період від 17 липня до 28 жовтня 1762 р., але декларативно охоплюють період до кінця 1763 р. За цей період мешканці Новослобідського козацького полку подали 46 заяв на одержання «пашпортів»² для поїздок за межі полку, з них 27 – на проїзд до Запоріжжя, або через Вольності³. При цьому, лише в одному випадку йшлося про розв'язання особистих справ⁴, а решта 26 мали на меті займатися «торговим промислом». Ці останні за вказаний період задекларували 10 поїздок тільки на Запоріжжя (8 – у Січ, 2 – в інші місця Вольностей)⁵, для решти Запоріжжя (переважно Січ) було одним з пунктів, де вони здійснювали торговельну діяльність. Так, у шести випадках купці планували відвідати Запоріжжя і Гетьманщину⁶, п'яти – Запоріжжя, Гетьманщину та Річ Посполиту (Правобережжя)⁷, двох – Запоріжжя та Річ Посполиту⁸ та одному – Запоріжжя, Гетьманщину та Нову Сербію⁹. Окремо стоять два випадки, коли купці декларували «робіння купецького промислу» на всіх сусідніх територіях – Запоріжжі, Гетьманщині, Новій Сербії та Речі Посполитій¹⁰.

Щодо кількісних характеристик, то 26 торгових декларацій передбачали задіяння 82 особи (50 купців (в 11-ти деклараціях це групи купців 2–6 осіб, у 15 – по одному купцю) та 32 службовці)¹¹. В абсолютній більшості випадків (там, де було вказано соціальне становище) купці були здебільшого козаками. Усі ці 82 особи обслуговували 86 возів різного типу і призначення. На жаль, у більшості випадків не конкретизувалась мета використання транспортного засобу, лише в 7 випадках вказувалася мета «торгового промислу» (4 випадки – для купівлі риби¹², 3 – солі¹³). Детальніше дивіться в табл. 1.

¹ Бараннік, А. (2016). Захист Кошем Нової Запорізької Січі зовнішньоекономічних інтересів Запоріжжя (1734 –початок 1740-х рр.). *Збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії, вип. 7*. Вінниця: «Ніллан-ЛТД», 11-14.

² *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 3-66.

³ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 3, 14–15, 21, 23, 35, 39, 42–44, 46–52, 54, 60, 62–63зв, 65–66.

⁴ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 39.

⁵ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 14–15, 21, 23, 44, 48–49, 58, 62.

⁶ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 18, 42–43зв, 46–47, 51.

⁷ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 3, 54, 56, 60, 65.

⁸ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 52, 63–63зв.

⁹ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 32.

¹⁰ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 35, 66.

¹¹ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 3, 14–15, 21, 23, 35, 39, 42–44, 46–52, 54, 60, 62–63зв, 65–66.

¹² *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 21, 44, 49–50, 58.

¹³ *Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського*, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 14, 18, 58.

Призначення транспорту у торгівлі між Новослобідським козацьким полком та Запоріжжям¹

Тип транспортного засобу	Для «торгового промислу» (без вказівки конкретної мети)	Для купівлі риби	Для купівлі солі
парокінний віз	25	1	–
пароволовий віз	23	12	12
четверний воловий віз	8	1	4
Усього	56	14	16

Якщо допустити, що така ж пропорція в розподілі призначання возів поширювалась і на решту транспортних засобів, то можна дійти висновку, що загалом близько 42 (35 парових і 7 четверних) з них були призначені для закупівлі солі, інші 44 – риби. При цьому, з промеморії (офіційного повідомлення) Коша до Переволочанської митниці за 1757 р., нам відомо, що сіль у Січі мірялася «коробками» (близько 30 кг), яких на паровий віз вантажилося близько 17–20, а на четверний – 35–40². Отже, після обрахунку можна дійти приблизних висновків, що протягом одного року купці Новослобідського козацького полку закуповували на Запоріжжі близько 26–27 тонн солі. А декларування більшістю купців відвідин відразу кількох країн вказує на те, що саме дрібне й середнє купецтво займалося посередницькою торгівлею між Запоріжжям і Гетьманщиною, Новослобідським козацьким полком, Річчю Посполитою та Новою Сербією. Традиційні ж січові товари – риба і сіль відігравали роль найважливіших ланок цього міжнародного товарообігу.

У «Січовому архіві» (ЦДІА м. Київ, фонд №229, опис 1) нам вдалося віднайти рідкісне підтвердження вищенаведеної інформації, так би мовити, зі сторони запорожців. В одній з господарських справ, яка традиційно містила майже винятково інформацію про форс-мажорні ситуації, містяться відомості про неодноразові факти відвідування різних поселень Новослобідського козацького полку запорозькими козаками «по чумацькому промислу», тобто для торгівлі сіллю. Так, 30 грудня 1762 року козак-купець Канівського куреня Яків Сукур на пароволовому возі відвідав слободу Вищу Новослобідського козацького полку, де торгував сіллю та продав коня. Наступного року, цей же козак знову відвідав поселення полку й був затриманий за підозрою в конокрадстві³. Його справа, що тягнулася до кінця 1764 р.⁴ й неодноразово апелювала до відвідин запорозькими купцями меж Новослобідського козацького полку, яскраво свідчить про інтенсивність торговельних зносин.

Висновки. На початку 1760-х рр. між Запоріжжям і Новослобідським козацьким полком існували жваві торговельні відносини. Їхнє дослідження тривалий час гальмувалися відсутністю достатньої кількості джерел у Січовому архіві та усталеним в історіографії поглядом на ворожі відносини між цими двома українськими регіонами. Звісно, економічні зв'язки суттєво страждали через територіальні суперечки 1750-х рр., коли російський уряд віддав під поселення полку частину земель Війська Запорозького Низового. Проте це аж ніяк не могло повністю зупинити господарські зв'язки між двома сусідніми українськими регіонами. Запорозько-новослобідську торгівлю характеризують такі чинники: домінування дрібного й середнього купецтва, яке здебільшого здійснювало свої торговельні операції не лише із Запоріжжям, але й з іншими сусідніми країнами, сприяючи тим самим розвитку локального українського ринку середини XVIII ст. Головними транспортними засобами були парокінні, пароволові та, меншою мірою, четверні волові вози. Основними товарами, за якими новослобідські купці вирушали до Вольностей, а запорізькі –

¹ Інститут рукопису ЦНБ ім. В.І. Вернадського, Ф. 9, Оп. 1, Спр. 1527–1578, арк. 3, 14–15, 21, 23, 35, 39, 42–44, 46–52, 54, 60, 62–63зв, 65–66.

² Голобуцький, В. (2004). *Запорізька січ в останні часи свого існування (1734–1775 рр.)*. Дніпропетровськ: «Січ», 290.

³ Центральний державний історичний архів м. Київ. Ф.229, Оп. 1, Спр. 164, арк. 14.

⁴ Центральний державний історичний архів м. Київ. Ф.229, Оп. 1, Спр. 164, арк. 15–17.

до полку, були риба й сіль. Остання, за нашими підрахунками, мала річний обсяг близько 26–27 тис. кг. Ці товари відігравали роль основи для посередницької міжнародної торгівлі, яку практикувало як дрібне та середнє новослобідське, так і запорізьке купецтво.

Вважаємо, що тема зовнішньоекономічних зв'язків між Запоріжжям і Новослобідським козацьким полком потребує подальшого ґрунтовного вивчення із залученням нових джерел з українських і, насамперед, закордонних архівосховищ, що дозволить відтворити цілісну картину зовнішньоекономічної співпраці на українських землях у середині – другій половині XVIII ст.

References:

1. Barannik, A. (2016). Zakhyst Koshem Novoi Zaporizkoi Sichi zovnishn'oeconomichnykh interesiv Zaporizhia (1734 –pochatok 1740-kh rr.) [Protection by Kosh of New Zaporizhzhya Sich of Zaporizhzhia economic interests (1734–1740-s)]. *Zbirnyk naukovykh statei z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykhologii, pedahohiky ta istorii* [Collection of articles on topical issues of philosophy, cultural studies, psychology, pedagogy and history], iss. 7. Vinnytsia: «Nillan-LTD», 11–14. [In Ukrainian].
2. Didyk, S. (2009). *Novoslobidskyi Kozatskyi polk (1753–1764 rr.)* [Novoslobidsky Cossack regiment (1753-1764).]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ist. nauk: spets. 07.00.01 «Istoriia Ukrainy» [the synopsis of the thesis for PhD degree in history]. Zaporizhzhia. [In Ukrainian].
3. Didyk, S. (2009). Vzaiemyny zaporizkoho i novoslobidskoho kozatstva (1753–1764 rr.) [The relationship between Zaporizhzhia and Novoslobidsky Cossacks (1753-1764)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu, vyp. XXVI* [Scientific papers of historical faculty of Zaporizhzhia National University, iss. XXVI]. Zaporizhzhia: «Prosvita», 213–219. [In Ukrainian].
4. Halskyi, Y. (2005). *Torhivlia i myna sprava Zaporozkoi Sichi (druha polovyna XVI – 70-ti rr. XVIII st.)* [Trade and customs of Zaporizhzhia Sich (second half of XVI – 70-ties of the XVIII century)]. Kyiv: «Rada Profspilky pratsivnykiv myt. orhaniv Ukrainy». [In Ukrainian].
5. Holobutskyi, V. (2004). *Zaporizka sich v ostanni chasy svoho isnuvannia (1734–1775 rr.)* [Zaporizhzhia Sich in the last days of its existence (1734-1775)]. Dnipropetrovsk: «Sich». [In Ukrainian].
6. *Institut rukopysu TsNB im. V.I. Vernadskoho* [Institute of Manuscript V.I. Vernadsky Central Scientific Library], F. 9, Op. 1, Spr. 1527–1578. [In Church Slavonic].
7. *Istoriia ukrainskoho kozatstva* [History of Ukrainian Cossacks] (2006). (Vol.1.). Kyiv: «Kyievo-Mohylianska akademiia». [In Ukrainian].
8. Kyrychenko, M. (1931). *Sotsialno-politychnyi ustroi Zaporizhia (XVIII storichia)* [Socio-political structure of Zaporizhzhia (XVIII century)]. Dnipropetrovsk: DVOU Vydavnytstvo «Proletar». [In Ukrainian].
9. Miruschenko, O. (2015). *Ekonomichni rozvytok Zaporozkykh Volnostei periodu Novoi Sichi* [Economic development of Zaporizhzhia Lands of New Sich period]. Kyiv. [In Ukrainian].
10. *Polnoe sobranie zakonov Rossyiskoi ymperyy* [Complete Collection of Laws of the Russian Empire]. (1830). (Vol. XV. 1758 – 26 of June 1762). St. Petersburg. [In Russian].
11. Shamrai, S. (1929). *Do istorii zaliudnennia Stepvoi Ukrainy v XVIII st. (Krylivschyna y Lyzavetchyna)* [On the history of colonization of the Steppe Ukraine in the XVIII century. (Krylivschyna and Lyzavetchyna)]. *Zapysky istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. (Kn. XXIV.)* [Notes of historical and philological department of VUAN. (Book XXIV.)]. Kyiv, 207–302. [In Ukrainian].
12. Skalkovskyi, A. (1994). *Istoriia Novoi Sichi, abo ostann'oho Kosha Zaporozkoho* [History of the New Sich or the last Kosh of Zaporizhzhia]. Dnipropetrovsk: «Sich». [In Ukrainian].
13. *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv m. Kyiv* [Central State Historical Archive of Kyiv]. F.229, Op. 1, Spr. 164. [In Church Slavonic].
14. Yavornytskyi, D. (1990). *Istoriia zaporizkykh kozakiv. (T.3.)* [History of Zaporizhzhia Cossacks (Vol. 3.)]. Kyiv: «Naukova dumka». [In Ukrainian].